

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Därom tvista de lärde : den sensationella ruininskriften på nålbrynet från
Sigtuna

Gustavson, Helmer

Fornvännen 2012(107):2, s. [89]-95 : ill.

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2012_089

Ingår i: samla.raa.se

Därom tvistade de lärde: den sensationella runinskriften på nålbrynet från Sigtuna

Av Helmer Gustavson

Gustavson, H., 2012. Därom tvistade de lärde: den sensationella runinskriften på nålbrynet från Sigtuna. (Scholarly debate about the sensational runic inscription on the Sigtuna needle whetstone.) *Fornvännen* 107. Stockholm.

In 1982 a small stone inscribed with runes and found in Sigtuna was handed in to Sigtuna museum. The stone was classified as a needle whetstone. A reading of the inscription was published in *Fornvännen* by Thorgunn Snaedal in 1983. The inscription attracted a lot of attention as some thought it indicated a common setting of poetic forms across Scandinavia in the Viking Period. Others were more skeptical and considered the find a hoax. Here, interpretations of the inscription by three runologists are presented and discussed from a methodological point of view. In the end the inscription did indeed prove to be a fake.

*Helmer Gustavson, Skestavägen 43, SE-163 51 Spånga, Stockholm
margareta.gustavson@comhem.se*

Vanligtvis brukar det inte vara något större problem att avgöra om en runinskrift är äkta eller inte. Ibland är själva runorna eller runformerna direkt avslöjande, ibland blir inskriftens innehåll tuvan som välter lasset. Ibland är dock önskan att det skall röra sig om en äkta inskrift så stark att en del forskare, som tycks det mot bättre vetande, tolkar inskriften som äkta. Ibland är tillkomsten av en sådan inskrift nog så intressant. Den kan ha sin grund i ett försök att försköna upphovsmannens släkts eller hemlands historia eller stärka den egna etniska gruppens ställning gentemot en annans. Det senare kan vara bakgrunden till den föregivet medeltida runinskriften på den omtalade Kensingtonstenen, som kan ha högst hundra-femtio år på nacken. Sådana inskrifter kan vara väl värda att studera. Om inte ur runologisk synvinkel, så dock ur historisk och social sådan. Ibland kan inskriften vara så skickligt åstadkommen av en sentida ristare att det bland runforskarna uppstår dubier om huruvida den är äkta eller inte. I en del fall kan orsaken vara ganska

oskyldig, nämligen att sätta läsarna och då framför allt runexperterna på prov.

När jag 2010 arbetade med att publicera runinskrifterna på lösföremål från Sigtuna blev det aktuellt för mig att skriva om inskriften på ett skifferstycke som enligt uppgift hade påträffats i samband med en arkeologisk utgrävning 1976 i kvarteret Humlegården i Sigtuna. Fyndet gjordes i en dumphög, en jordhög med omörd jord, utanför utgrävningsområdet av en pojke i trettonårsåldern som hette Andreas, »Ante». Han hängde ofta vid utgrävningen och fick hjälpa till med att sålla. På lediga stunder letade han och en kamrat runt i dumphögarna. En tid efter grävningens slut lämnade kamraten över ett litet skifferstycke till honom, som han hade hittat i schaktmassorna. Andreas lade märke till den släta slipytan och slipfårorna. Han tog därför hem föremålet. När han senare gjorde rent det kom runorna fram. I oktober 1982 skänkte han stenen till Sigtuna museum. Skifferstycket klassificerades som ett nålbryne och undersöktes och publicerades ganska

Fig. 1. Runinskriften på Sigtunabrynet. Foto J. Vincent, Sigtuna museum. —The runic inscription on the Sigtuna whetstone.

omgående i *Fornvännen* 1983 av Thorgunn Snaedal. Avsikten med publiceringen var framför allt att omgående och kortfattat ge en läsning av inskriften och en kommentar till runorna. På grund av innehållet väckte inskriften stort uppseende, inte minst bland runologer och forskare som sysslade med vikingatidens litteratur.

Våren 2010 fick jag tag på Andreas och han meddelade då de uppgifter som redovisats ovan. Efter förnyade kontakter med diskussion av fynduppgifterna och avbildningen av två människogestalter på styckets ena smalsida medgav han i januari 2011 att han och en klasskamrat hade påträffat nålbrynet och hittat på och ristat in inskriften med hjälp av citat från Sven B.F. Janssons bok *Runinskrifter i Sverige*, samt ristat människofigurerna.

Skälet till att jag nu tar upp inskriften på nytt i *Fornvännen* är att fastslå att den inte kan användas som ett argument i en diskussion av en eventuell gemensam litterärt utformad poetisk stil i Norden under vikingatiden och den äldre medeltiden. Ett ytterligare skäl är också att belysa hur tre forskare har analyserat och tolkat en och samma inskrift och kommit till helt olika slutsatser.

Sigtunabrynet

Stenen är av brun skiffer, 51 mm lång, 22 mm bred och 12–13 mm tjock. Runornas höjd är 2–6

mm och de är inristade på brynets ena breddsida (fig. 1). Längs med den ena smalsidan finns en smal nålslipad ränna. Den har vass botten. Spår av en sådan ränna finns också på styckets andra breddsida. På den andra snedställda smalsidan finns en ytligt ristad 13 mm lång kvinnogestalt sedd från framsidan. På hennes vänstra sida anas en enkelt tecknad mindre gestalt. På brynets alla sidor finns små punktartade naturliga fördjupningar.

Min läsning av inskriften lyder med radskifte markerat med ett snedstreck:

þa : heiriR : þu : hrafna x /
 5 10 15
giala : at : tauþr : stopan XX /
 20 25 30 35
runum x anþe • risti • kuþ • hiaþ /
 40 45 50 55
ant • hans
 60

Återgivet på runsvenska blir det: *Þa heyriR þu hrafna gialla... stöðan...runum. Anþe risti. Guþ hia[l]þ and hans*, vilket kan översättas, »Då hör du korpar skria...stödd med runor. Ande ristade. Gud hjälp hans själ.»

Fyra forskare tar ställning

Inskriften har utifrån Snaedals läsning bedömts och tolkats på olika sätt av runforskare. Enligt Snaedal (1984) är inskriften äkta och består av ofullständiga satser av citatkaraktär. Även enligt Evert Salberger (1990) är inskriften äkta, men består med en viss suppling av texten av syntaktiskt fullständiga satser. I sin »supplerande» tolkning uppfattar Salberger huvuddelen av inskriften som en helming i fornyrdslag: den följs av en ristarformel och en bön. Jan Paul Strid uppfattar 1993 inskriften som sentida. Den har skapats av en runkunnig person med kännedom om isländsk eddadiktning. Magnus Källström argumenterar 2004 för en sentida datering.

I sin redogörelse för nyfyndet ger Snaedal tolkningen »Då hör du korpar skria...stödd med runor. **anþ**-ristade. Gud hjälpe hans ande.» Runformerna och språket talar enligt henne snarast för en datering till den tidiga medeltiden, snarast 1100-talet, och knappast yngre än slutet av århundradet. En tillkomst på 1000-talet kan inte uteslutas, eftersom runformerna inte är klart medeltida med sina dubbelsidiga **a**-, **n**- och **t**-runor, medan **r**-runorna har medeltida sluten form. Hon finner texten förbryllande och utan sammanhang och med en felaktig språkform **at taupr** för ett väntat **at taupan**. Innehållet är snarast litterärt och uppställningen i parallella lodräta rader påminner om vissa runstenar: ägaren har sannolikt velat åstadkomma en miniatyrrunsten. Uttrycket *stopan runum* förekommer på Hällestadsstenen, DR 295. Ristarsignaturen och runstensbönen talar också för en sådan bakgrund. Till själva inledningen av inskriften finner hon en nästan ordagrann motsvarighet i den åttonde strofen i eddadikten *Guðrúnarkviða II: þá heyrir þú hrafna gialla, orno gialla æzli fegna* »Då hör du korpar skria, örnar skria glada åt åteln». Något helt tillfredsställande förslag till vilket personnamn som följer sig bakom runföljden **anþa** eller **anþi** kan hon inte lämna.

Evert Salberger tog 1990 upp inskriften till förnyad diskussion. Han gjorde det utifrån Snaedals artikel och byggde inte på självsyn. Hans tolkning lyder »Då hör du korpar skria. Den döde har ej [sten] stående med runor. Ande ristade. Gud hjälpe hans ande». Inskriften kan då normaliseras: *Þa heyrir þu hrafna giala; / aat tauðr*

[*stein*] *stodan runum. Anþe risti. Guð hia[l]bi and hans*. Liksom Snaedal anser han att inskriften kan dateras till den tidiga medeltiden. Möjligen är den en övergångsinskrift som hör hemma i andra hälften av 1000-talet eller första hälften av 1100-talet.

Den nästan ordagranna motsvarighet till de inledande kortverserna i inskriften som finns i åttonde strofen i *Guðrúnarkviða II* ser Salberger inte som ett direkt citat. Överensstämmelsen mellan versparen beror i stället på en stilistisk miljö i Norden med gemensamma poetiska formler av ord och fraser. Detta kan, om man så vill, exemplifieras med versen *medan öld lifir (Völuspá strof 16)* med motsvarande formulering *með aldr lifir* på Sälmostenen U 323 och Sparlösastenenens **runan þar raki-ukutu** med *þat er þá reynt, / er þú at rúnnum spyrr, / inom reginkunnom* i strof 80 i *Hávamál*. Runföljden **at taupr** är inte en felaktigt formulerad dedikation **at taupan** enligt Salberger, utan runföljden måste tolkas på ett annorlunda sätt än vad Snaedal gör. För att nå en tillfredsställande tolkning supplerar Salberger inskriften med ett akkusativobjekt *stein*, som förmodligen skulle ha ristats **stein** om det hade kommit till uttryck i inskriften. Däremot är det inte nödvändigt att suppleras **stopan runum** med en preposition **mip**. Den kan dock tänkas föreligga återgiven med kvistrunor i rutornamentiken efter runföljden **stopan**. Han har inte själv granskat nålbrynet och vill därför inte ge uttryck för någon bestämd uppfattning utan antyder den mer som en tanke. Den av Snaedal och Strid som en anomali uppfattade runföljden **at taupr** tolkar Salberger så att **taupr** utgör ett subjekt och **at** ett predikatsled bestående av *a*, pres. 3. sg. av det runsvenska verbet *æiga* »äga» och den från den isländska poesin välkända negativpartikeln *-at* »ej». Denna del av inskriften kan då tolkas »Den döde äger ej [sten] stående med runor.»

Jan Paul Strid ifrågasatte 1993 inskriftens äkthet. Detaljerna i fråga om proveniensen fann han märkvärdigt diffusa. I kontrast till inskriftens noggranna återgivning av Eddacitatets språkform med den i fornisländskan bevarade ändelsen *-r*, som förlitterärt försvann på svensk botten och därför talar mot inskriftens äkthet, föreligger ett gravt språkfel i runföljden **at taupr**, som förbinder de två citaten. Själva innebörden i inskriften finner han

Fig. 2. Människofigurerna på brynet. —The incised figures on the whetstone.

tämligen meningslös. Inskriften förefaller Strid vara en konstruktion av en person med vissa kunskaper i runologi och nordisk språkhistoria. Denna har kombinerat citat ur olika källor men har i brist på kunskap inte lyckats skapa en sammanhängande text. Att upphovsmannen har valt två så skilda källor som det andra kvädet om Gudrun och inskriften på Hällestadsstenen torde enligt Strid hänga samman med att båda finns återgivna i och har hämtats ur Sven B.F. Janssons bok *Runinskrifter i Sverige*. Det kan nämnas att den kom ut i sin andra upplaga år 1976, d.v.s. samma år som fyndet gjordes, och att exempel på en likartad böneformulering som i brynets inskrift och ristarsignatur också finns i boken.

Magnus Källström nämner kortfattat vid sina studier av runristade signaturer på stenmonument (2004) brynets inskrift och menar bl.a. att vissa runformer som den slutna **r**-runan och den trekantiga bistaven i **p**-runan talar för ett sentida ursprung. Möjligen kan också ristarnamnet **anþe** återge det nutida mansnamnet *Ante*.

Daterande drag

De två människofigurerna på brynet (fig. 2) framstår som sentida men skulle i och för sig inte hindra att inskriften vore äkta. Den kvinnliga figurens kroppshållning och själva linjeföringen verkar modern och gjord med en förenkling som kommer av vana vid penna och tecknande enligt Maria Cinthio (e-post till H. Gustavson, mars 2010). Den är enligt henne mycket olik det medeltida kvinnoidealet, som Cinthio uppfattar som mera flickaktigt. Man skulle enligt henne kunna gissa på ett nutida pojkestreck.

Att utan säkra proveniensuppgifter avgöra runinskriftens äkthet är som vi sett mera problematiskt. Ortografiskt påfallande är skrivningen **heirir** som i Guðrunarkviða II skrivs *heyriR* och återges så i Janssons bok. Någon skrivning *heirir* är inte känd från någon i tryck utgiven fornisländsk handskrift som innehåller Guðrúnarkviða II. I och för sig skulle det kunna röra sig om ett felstavat *heiriR*, d.v.s. en delabialiserad form av runsv. *høyriR*. Och skrivningen **stopan runum** är anmärkningsvärd med tanke på skrivningen **stuban** och normaliseringen *stöðan* hos Jansson.

Runografiskt påfallande i inskriften är **p**-runan med dess i några fall trekantiga, någon gång lite vågrätt utsträckta form i t.ex. 1 och 10 **p**, medan bistaven i t.ex. 28 **p** har en mer normal rundad form. Den trekantiga formen återfinns inte i andra Sigtunainskrifter. Formen på **r**-runan varierar. Än har den en snarare sluten form som i 9, 29, 36 och 45 **r**, än snarare öppen form som i 7 och 13 **r**. Flera av runinskrifterna på lösföremålen i Sigtuna har sådana varierande former i en och samma inskrift.

Anmärkningsvärd är också ristarsignaturen **anþe** eftersom den i övrigt inte är belagd i runsvenskan. Den kan enligt Salberger stå för ett kortnamn bildat till ett sammansatt mansnamn på *Arn-* eller till mansnamnet *Anthorn* och då lämpligen återges med nusvenskt *Ande*. Avsaknaden av belägg för namnet talar inte för Salbergers förslag.

Runföljden **at tauþr** bedömer Strid som en sentida språklig anomali avsedd att förbinda de två citaten. Hans uppfattning att Eddacitatet **heirir** i inskriften måste vara västnordiskt och därmed oäkta är inte relevant i sammanhanget. Det rör sig nämligen inte om en konjunktivform i pre-

sens sing. utan om en presens indikativ med futuralt betydelse (Nygaard §171), varför **heiirir** i det avseendet är en normal runsvensk form. Salberger uppfattar **at tauþr** på ett helt annat sätt än Strid och normaliserar det *aat tauþr [stein]* »den döde har ej sten». Med tanke på att verbet *äga* har skiftande betydelser i fornsvenskan och förutom »äga, ha som egendom» också mer allmänt betecknar ett objekt som på något sätt tillhör eller är till för subjektet eller anger att en person har rätt till något som tillkommer personen, skulle väl ett uttryck *æiga stein* inte vara otänkbart. Men Salbergers tolkning innebär att ett direktobjekt *stein* måste suppleras. Han anför några uppländska steninskrifter, där *stæinn* som direkt objekt är utelämnat. Inskriften börjar enligt honom med en helming i fornyrdöislag. Det är då betänkligt att *stæinn* saknas och måste suppleras, eftersom det jämte **tauþr** skulle ha burit iktus och dessutom *st-*allittererat med **stopan**. Vi skulle så fall tvingas att räkna med ett ristningsfel, t.ex. att ristaren glömt att från en förlaga rista in ordet *stæinn*, en ur metodologisk synpunkt föga tilltalande lösning. Att runföljden **stin**, **stein** eller **stain** skulle dölja sig som kvistrunor med talvärdena 2:5 (**s**), 3:1(**t**), ev. 2:4 (**a**), 1:3 (**i**) och 2:2 (**n**) i rutornamentiken (fig. 3) eller att dessa runor bildar själva ornamentiken har jag inte kunnat finna.

Enligt Snaedal är avsikten med det runristade brynet att efterlikna en runsten, om än i miniatyrformat. Hon kommenterar dock inte att inskriftens disposition och innehåll avviker från den gängse minnesinskriften på en runsten. En signerad minnesinskrift avslutas nästan alltid med ristarsignaturen (Källström 2007, s. 163 ff), som inte sällan föregås av en böneformel. De ganska sällsynt förekommande ristarformlerna på lösföremål uppvisar en annan bild och består inte sällan endast just av själva ristarformeln (Källström 2007, s. 168). Att bönen kommer omedelbart efter ristarformeln förekommer mig veterligt inte i något fall förutom i inskriften på brynet.

En ordföljd *aat tauðr stein stoðan runum* eller *aat tauðr stoðan stein runum* skulle visserligen kunna passa in i en vers i fornyrdöislag. Men de ovan givna synpunkterna på texten visar i sig att runinskriften är sentida. Det som mest talar mot äktheten ur textsynpunkt är avsaknaden av det för

Fig. 3. Rutornamentiken i inskriften. Foto J. Vincent, Sigtuna museum. —Cross hatching after the inscription.

tanken väsentliga objektet, ordet *stein*. Redan utifrån själva inskriften måste äktheten därför starkt ifrågasättas.

Snaedals avsikt har i första hand varit att kortfattat ge en läsning av inskriften med en kommentar samt att peka på paralleller i en eddadikt och på runstenen vid Hällestad. Anmärkningsvärt är att hon uppfattar inskriften som äkta trots att hon finner texten förbryllande och utan sammanhang och trots att hon har noterat den egendomliga och felaktiga språkformen **at tauþan**.

Salberger ger intryck av att till det yttersta vilja finna en meningsfull och syntaktiskt godtagbar tolkning av inskriften. Hans tolkning stutar främst på att han i versen måste suppleras en utelämnad form av ordet *stæinn*, ett viktigt tankeobjekt i hans tolkning, utan vilket versen fallerar. Dessvärre granskade han inte själv föremålet utan litade till ett foto av inskriften. Det kan också vara en förklaring till hans tolkning har en så hypotetisk karaktär.

I sin kortfattade framställning tar Strid sin utgångspunkt i att två fraser i inskriften återfinns i *Guðrúnarkviða hin forna* och på Hällestadsstenen. Som ett bindeled mellan de två fraserna har ristaren infogat den språkliga anomalin **at tauþr**. Innebörden i själva inskriften är tämligen meningslös. Förmodligen har ristaren haft Sven B.F. Janssons populära bok som förlaga och kombinerat citat ur den. Knepet att i en sentida inskrift kombinera citat ur äldre texter är inte ovanligt. Men det som faller inskriften är enligt Strid det grava språkfelet **at tauþr**, som tillsammans med citaten diskvalificerar inskriften. Strids metod bygger alltså på att fastslå en anomali och identifiera förlagan.

Metodologiskt anmärkningsvärt är att ingen av forskarna utöver Källström mer ingående har studerat runformerna för att bedöma inskriftens äkthet. Snaedals bedömning pekar snarast på en tillkomst i tidig medeltid eller vid 1000-talets slut men är för allmänt hållen för att bilda grund för ett avgörande omdöme. Salberger hade endast tillgång till foto av inskriften och bygger med en liten modifikation av beskrivningen av inskriftens **r**-runor på Snaedals läsning. Strids uppfattning, att runformerna, de slutna **ʀ**-runor-

na och de dubbelsidiga bistavarna tyder på att inskriften inte är äkta, måste bero på ett missförstånd. Ett studium av **p**- och **r**-runorna borde ha givit forskarna en tankeställare. Den triangulära **p**-runan förekommer inte i någon runinskrift från Sigtuna. Och **r**-runan med en variation mellan öppen och slutet form samt en form, där nedre delen av bistaven utgår snett nedåt höger från bistavens mitre del finns, vad jag vet, inte i någon sigtunainskrift.

Tolkningarna av inskriften på skifferstycket belyser inte minst betydelsen av att göra en ingående undersökning av runformerna, ett grafematiskt studium av runorna, vid tolkningen av runinskrifter.

Referenser

- Källström, M., 2007. *Mästare och minnesmärken Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden*. Stockholm..
- Nygaard, M., 1905. *Norrøn Syntax*. Kristiania.
- Salberger, E., 1990. Sigtuna-brynets runinskrift. *Arkiv för nordisk filologi* 105. Lund.
- Snaedal, T., 1984. Runfynd 1983. *Fornvännen* 79.
- Strid, J.P., 1993. Sigtunabrynets runinskrift – äkta eller oäkta? *Nordiska orter och ord. Festskrift till Bengt Pamp på 65-årsdagen den 3 november 1993*. Lund.

Summary

A 1983 paper in *Fornvännen* attracted attention and re-awoke the idea of a common setting in poetic form across Scandinavia in the Viking Period. During a 1976 archaeological excavation in Sigtuna, a boy found a small piece of slate in a spoil dump. He stated that later he had realized that the stone was inscribed with runes, and so handed the stone over to Sigtuna museum. There it was classified as a needle whetstone. The inscription reads **þa : heirir : þu : hrafna x giala : at: tauþr : stopan runum x anþe • risti • kup • hiaþ ant hans.** »Then you will hear the ravens cry... supported by runes. **anþe** inscribed. God help his soul!«

Thorgunn Snaedal found the inscription puzzling but accepted it as genuine, dating it most probably to the 12th century. She identified a similar passage in *Guðrúnarkviða II*, »þá heyrir þú hrafna gialla, orno æzli fegni«.

In 1990 Evert Salberger reconsidered the reading. He supplemented the text and suggested that **at : tauþr : stopan runum** meant "The dead man has no stone standing with runes". The reason for the correspondence between the inscription and the lines of *Guðrúnarkviða II*, to Salberger's mind, was a common setting of poetical formu-

lae of words and phrases in Scandinavian poetry, which was alive in this Eddaic inscription as well. Salberger thought the inscription to be a line of *fornyrðislag*. There are weaknesses in his version. The phrase **at tauþr** he normalizes as *aat tauþr* [*stæin*]. But the absence of *stæinn* is questionable since it should have had ictus and alliterated with *støðan*.

In 1993 Jan Paul Strid questioned the authenticity of the inscription. He found it rather meaningless and there were serious linguistic blunders, **at tauþr** being foremost. Strid saw the inscription as the work of someone who had some knowledge in runology and in the history of Nordic languages. This person had combined quotations from different sources but not managed to produce a coherent text. At least some of the sources was found in the book *Runinskrifter i Sverige* by Sven B.F. Jansson.

Recently the inscription has proved to be a fake, when the hoaxer confessed. The discussion of the text by the three runologists is disparate but methodologically interesting. A shared failing in the methodology is a lack of careful graphematic study of the runes in the inscription.